

Den har tillskrivits både upplysningsfilosofin och dess plats inom den protestantiska kulturen och den jansenistiska strömningen inom katolicismen.

"Den gamle från Cevennerna" är tydligt inspirerad av Voltaires *Candide* (1759). Rabaut Saint-Étienne har exploaterat det starka genljudet över hela Europa från "vitskjortornas revolt", vars propagandavärde han insåg, trots att han liksom flertalet trosbröder stod helt främmande för denna typ av våldsutbrott. Berättelsen om Ambroise Borély läggs enligt tidens mode i munnen på en engelsk vän till denne, Williams Jesterman, som alltså hör hemma i tankefrihetens förlovade land. Ambroises öde är att utsättas för falska anklagelser och liknar sålunda det som drabbade den olycklige Jean Calas, en emblematisk gestalt för hela den franska protestantismen. Motgångarna hopar sig över vår hjälte, som ändå, tack vare sitt distanserade och lätt ironiska sätt att se på tingen, lyckas vidmakthålla ett fromt och försonligt sinnelag. Författaren låter sin protagonist uppnå den aktningssäva åldern av 103 år, vilket ger honom tillfälle att uppleva flera viktiga etapper i den franska protestantismens historia. Han utsätts i tur och ordning för de beryktade dragonaderna, alltså försök till omvändelse med olika former av våld, familjebandens upplösning och förlust av nära och kära, barnaröv, ekonomiska trakasserier, yrkesförbud, fängelse, förvisning till galärerna och landsflykt. Vore det inte för den tragiska handlingen kunde man också läsa in ett släktskap med Diderots *Jacques le fataliste et son maître* eller den i Sydfrankrike mycket lästa occitanska pikareskromanen *Istòria de Joan-l'an-pres* ("L'histoire de Jean, qu'ils ont pris", ungefär: "Berättelsen om Jean som hamnade i kurrar"; 1756 och 1765) av Jean-Baptiste Fabre, även benämnd abbé Fabre. Fabres antihjälte undergår liknande vidriga öden som Ambroise, men lyckas alltid komma ner på fötterna, vilket återberättas i en anda av underfundig "folkliggheit".

Céline Borello är universitetslektor vid université de Haute Alsace i Mulhouse och redaktör för det hösten 2013 utgivna samlingsverket *Les œuvres protestantes en Europe* (Presses universitaires de Rennes). Dess olika artiklar ifrågasätter den gängse protestantiska föreställningen att "tron allena" leder till frälsning. Om "goda gärningar" inte längre ses som "meriter" för människan så är de, enligt bidragsgivarna, inte för den skull förbjudna utan snarare att betrakta som naturliga utflöden av tron. Tanken är att detta kunde förklara framväxten, under århundradena efter reformationen, av ett ökat medvetande om evangeliets sociala dimension, ett ansvarstagande för medmänniskan som gällde både kropp och själ. Borellos doktorsavhandling, slutligen, bär titeln *Les protestants de Provence au XVIIe siècle* (Champion, 2004) och studerar bland annat hur den valdensiska läran redan under tidigt 1500-tal kom att bli en del av den franska protestantismen.

Sven Björkman

Ida Bull, *Kunnskap – bver etter sin stand og sitt kjønn: utdanning i norske byer på 1700-tallet* (Trondheim: Akademika forlag, 2013). 206 s.

Denne boken omhandler opplæring av barn i norske bysamfunn på 1700-tallet og fram til begynnelsen av 1800-tallet. Spørsmålene som stilles er: Hva skal barn lære? Hvordan skal de lære det? Skal alle barn lære det samme? Hvem bestemte hva de skulle lære? Hvordan eller i hvilken grad påvirket utviklingen innenfor kirke, stat, arbeidsliv, ideologi og kultur det som skjedde innenfor opplæringen av barn?

Professor i historie Ida Bull tar på en fortjenestefull måte sikte på å undersøke skoleutviklingen i byene i et tidsrom som tidligere er lite utforsket. Byskolenes historie har ofte blitt framstilt som biografier for enkeltskoler,

mens sammenhengen mellom de ulike skoleslag og samfunnsforhold i mindre grad har vært undersøkt. Forfatterens motivasjon har vært å finne i arbeid med handelshusenes historie på 1700-tallet, og for hvordan lederne for disse engasjerte seg i utdanningsspørsmål. Økonomien i det aktuelle tidsrommet ble mer internasjonal, og flere ble involvert i og påvirket av handel med utlandet. Det ble prøvd ut nye måter å organisere arbeid på, noe som førte til endrede krav i yrkeslivet. Handelsborgerskapets aktører hadde interesser utover utdanningen av egne barn. Også forfatterens studier av høyere lærdomsinstitusjoner har inspirert til å frambringe underliggende mønstre og variasjoner i oppfatning av kunnskap. Bull har også undersøkt overføring av kunnskap som ikke oppfattes som vitenskap. Hun har derigjennom hatt gode forutsetninger for å fange inn de ulikheter som presenteres.

Bulls bok har fått en tiltalende utforming. Også innholdsmessig innbyr den til lesing ved at den er veldisponert og har et godt språk. I bokens første kapittel gis begrunnelser for nettopp å undersøke sammenhenger mellom skole og samfunnsendring, med religion, stat og økonomi som viktige drivkrefter. I kapittel 2 får vi innblikk i barnehjemsbarnas situasjon, etablering av fattigskoler og spesialiserte spinne- og arbeidsskoler. Opplæring til guds frykt og arbeidsomhet står sentralt. Kapittel 3 behandler embetsstandens barn: de som skulle opplæres til å administrere eneveldet. Mens latin- og katedralskolene tidligere hadde rekruttert gutter fra en bredere befolkningsgruppe, førte forordningen av 1739 til en innsnevring, ved at det ble stilt krav til boklige forhåndskunnskaper ved opptak. Dette er tidligere påpekt av Sigurd Nørstebø (1969), og utbroderes her.

I fjerde kapittel har igangsetting av et helt nytt skoleslag, borgerskoler, en fremtredende plass. Etablering av disse var motivert av borgerskapets kunnskapsbehov, som var langt andre enn de latinskolen som "lærd" skole kunne innfri. Den første borgerskole i Norge ble

etablert i Trondheim, med fag som moderne språk og avansert bokføring. Videre var sjøfart et viktig anliggende, der navigasjonslærere og hollandske skolemestre imøtekom behov for teoretisk kunnskap. Kapittel 5 er viet håndverksopplæring som forberedelse til et praktisk yrkesliv. Vi får innblikk i laugssystemet med mesterlære som det ordnende prinsipp. Kvinneyrker ble vanligvis ikke regnet som håndverksyrker. Det ene kvinneyrket som i løpet av 1700-tallet ble gjenstand for offentlig næringsbevilling, var jordmoryrket. Sertifiseringen innebar imidlertid krav om at jordmødrene skulle være undervist og eksaminert av jordmorkommisjonen i København eller av en lege før de kunne praktisere. De manglende utdanningsmuligheter i Norge gjorde at opplæring under en erfaren jordmor også var mulig, en ordning som kunne likne på lærlingeordningen innenfor håndverket.

I det avsluttende kapittel 6 framholdes fellestrekk for barn fra de ulike samfunnslag. Krav til kunnskap økte gjennom hele 1700-tallet og nye utdanningstilbud ble etablert. Det åpnet seg dermed mulighet til å bedre sine sosiale kår gjennom utdanning. Dette var imidlertid ikke et tilsiktet mål. Utdanning ble heller utformet med den implisitte forutsetning at hver stand hadde ulike krav til kunnskaper, og at barn var forutbestemt til en plass i sin stand. Med større vekt på skolegang tilpasset de unges framtidige posisjon, trådte også kjønnsforskjellene fram. Bull framholder at ulikhetene var minst i skoler for de fattige barna, der alle måtte regne med å bli ansvarlig for egen forsørgelse som voksne. Ved innføring av praktiske fag ble jenter i større grad penset inn på håndarbeid og spinning, mens gutter kunne bruke mer tid på boklig kunnskap. I de øvre sosiale lag ble jenter delvis forberedt på en framtid som arbeidende husmødre med ansvar for et embets- eller kjøpmannshushold. De ble også bærere av en ny ideologi, der kvinner fikk moralske og representative oppgaver, mer enn økonomiske og praktiske.

Tidsrommet som boken omhandler, peker også fram mot hendelsene i 1814, da den enevelde unionen med Danmark ble oppløst og Norge fikk et representativt styresett. Hvordan profesjonalisering og demokratisering slo ut, var ulikt for mennesker i ulike lag av befolkningen, og også for menn og kvinner. Dette viktige anliggende avspeiles da også i bokens tittel. Boken bygger på grundige kildestudier og viser også vei til sentralt arkivmateriale. Den gir utfyllende svar på de spørsmål som stilles innledningsvis. Ida Bulls bok fortjener en stor lesekrete.

Randi Skjelmo

Camilla Kolstad Danielsen, *Opplysningens stjerne: Voltaire* (Oslo: Humanist Forlag, 2014). 232 s.

Med *Opplysningens stjerne* har vi endelig fått en innføringsbok om Voltaire på norsk. Den er skrevet av Camilla Kolstad Danielsen, forlagsredaktør i Cappelen Damm, hvis doktoravhandling handler om Voltaires filosofiske fortellinger (NTNU, 2006). *Opplysningens stjerne* er den tredje i rekken av innføringsbøker om de store franske opplysningsfilosofene som Humanist forlag har utgitt i løpet av de siste årene. Både Anne Beate Maurseths *Opplysningens sjonglør* om Diderot (2005), Martin Wåhlbergs *Opplysningens sorte får* om Rousseau (2011) og *Opplysningens stjerne* er skrevet av forfattere som har sin doktorgrad fra 1700-tallsmiljøet ved NTNU, og det er gledelig at deres arbeider – som sammen nærmest utgjør en trilogi – formidles til en bredere norsk offentlighet.

At forfatteren av *Opplysningens stjerne* er Voltaire-spesialist, levner boken ingen tvil om. På imponerende vis makter Kolstad Danielsen både å gi et bredt bilde av forfatterens liv, hans enorme og mangslungne tekstproduksjon, og

en grundig presentasjon av Voltaires viktigste sjangrer – eposet og tragedien, historiografien, den filosofiske avhandlingen, pamfletten, brevet og den filosofiske fortellingen. Hun demonstrerer også solid kunnskap om den historiske konteksten, ikke minst i et filosofihistorisk perspektiv. Boken utmerker seg ved en spørrende stil som levendegjør fremstillingen og skaper fremdrift i teksten.

Sjangerklassifisering er det viktigste strukturerende grepet i monografien. Sjangerfokuset muliggjør en oversiktlig og systematisk fremstilling av et uoversiktlig og usystematisk liv og tekstkorpus. Ved å vektlegge sjangrene får Kolstad Danielsen dessuten frem et karakteristisk trekk ved forfatterskapet: At de tekstene som gjorde Voltaire til en stjerne i samtiden – først og fremst hans epos, tragedier og historieverk – slett ikke er de som for ettertiden har gitt ham statusen som selve inkarnasjonen av opplysningsfilosofen, endog av den moderne intellektuelle.

Særlig god synes jeg hennes presentasjon av Voltaires historieskriving er, der hun fra et litteraturvitenskapelig ståsted forklarer hvordan hans bruk av narrative virkemidler fornyet historiografien. Gjennom den grundige gjennomgangen av sjangrer lykkes i det hele tatt Kolstad Danielsen med å få frem det hun i innledningen formulerer som bokens ambisjon – "å belyse noe av bakgrunnen for at Voltaire har blitt en så viktig figur, gjennom en presentasjon av forfatterskapet i dets historiske kontekst" (s. 8–9).

Stedvis synes jeg imidlertid at konteksten får uforholdsmessig stor plass. Den effektive fremdriften stanses i flere tilfeller opp av lange partier som etter min mening blir avsporinger. I kapittel to får vi for eksempel en lang ekskurs om klassisisme, i kapittel fire nokså detaljerte utgreiinger om Newton, Locke, Leibniz og Spinozas filosofiske systemer, mens det i avslutningskapittelet redegjøres for fransk politisk historie. I slike partier forsvinner Voltaire ut av fokus, og forfatteren makter ikke å gjøre